

Устарэлыя онімы ў нарысе Уладзіміра Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”

Уладзімір Караткевіч – яркая постаць у беларускай літаратуры ХХ ст. Ён быў адным з тых аўтараў, якія ўслаўлялі Беларусь, чые творы перакладзены на многія мовы свету. Па яго сцэнарыях пастаўлены мастацкія фільмы, тэле- і радыёспектаклі. Творчасць пісьменніка вызначаецца рамантычнай акрыленасцю, высокай мастацкай культурай, патрыятычным пафасам, значнай пазнавальнасцю і гуманістычным гучаннем. Мову твораў гэтага пісьменніка аналізавалі В. Іўчанкаў [2], А. Ліс [4], В. Шур [5, 6] і інш. Некаторыя асаблівасці ўстарэлых онімаў грунтоўна разгледжаны ў вучэбна-метадычным дапаможніку С. Бут-Гусаім “Жанраўтваральная роля антрапонімаў у гістарычнай прозе берасцейскіх пісьменнікаў” на творах Зінаіды Дудзюк, Валянціны Коўтун, Алеся Наварыча, Клаўдзіі Каліны, Уладзіміра Дамашэвіча, Георгія Марчука [1]. Напрыклад, у творах Зінаіды Дудзюк “Велясіты”, эсэ “Нямеранае багацце”, “Шляхамі адвечнага слова”, як лічыць С. Бут-Гусаім, па-мастацку адлюстраваны не толькі іменаслоў дахрысціянскай пары, праз які ўмоўна перадаецца старажытным чалавекам адчуванне свету праз імя, якое выступае як складнік асобы, які праграмуе лёс, звязвае з татэмным продкам, абараняе чалавека ад злых сіл, аб’ядноўвае з сям’ёй, родам, племенем. Большасць такіх антрапонімаў, ужытых у кантэксте і прааналізаваных у твораў пісьменніцы, з’яўляецца ўскоснагаваркімі паэтонімамі. Сутнасць такіх найменняў удумліваму чытачу раскрываецца шырокім кантэкстам твора, які мае або стварае ўласнае ўяўленне пра рэаліі таго часу і носьбітаў такіх імёнаў [1, с. 18].

У навуковых працах адзначана асаблівая заслуга аўтара нарыса “Зямля пад белымі крыламі” перад беларускай літаратурай у стварэнні высакаякаснай гістарычнай прозы, дзе ён узяў шырокія пласты нацыянальнай гісторыі, выявіў буйныя характары, здолеў раскрыць багаты духоўны свет сваіх герояў і звязаць іх асабісты лёс з лёсам народным.

Слоўнічавы запас любой мовы бесперапынна змяняецца. Падчас словы страчваюць сваё першаснае значэнне, а іншы раз і ўвогуле перастаюць ужывацца. Узнікаюць новыя і замяшчаюць сабою старыя. Некаторыя існуюць у мове вельмі доўга і на працягу стагоддзяў атрымліваюць новыя і іншыя значэнні. На жаль, спецыяльных слоўнікаў, якія б фіксавалі ўстарэлыя онімы, пакуль няма. Лёс такіх слоў вызначае не “ўзрост”, а іх выкарыстанне ў мове. Лексемы, якія абазначаюць жыццёва важныя, неабходныя паняцці, вякамі не старэюць; іншыя ж архаізуюцца даволі хутка (*Крутагор’е – Койданава – Дзяржынск; Царыцын – Сталінград – Валгаград*), мы перастаем іх ужываць, таму што знікаюць пэўныя паняцці, якія гэтымі словамі-апелятывамі і ўласнымі назвамі абазначаліся.

Для ўзнёсла-велічнага іменавання нашай радзімы Беларусі як дзяржавы У. Караткевіч стварыў апісальны выраз *зямля пад белымі крыламі*, якім назваў свой самы папулярны не толькі ў Беларусі нарыс. Анамастыкон гэтага нарыса надзвычай адметны і своеасаблівы. У ім адлюстроўваецца нацыянальны,

рэгіянальны, этнаграфічны, гістарычны каларыт Беларусі. Гэты твор не ўяўляецца без анамастычных адзінак, якімі ён даволі поўна насычаны. Яны важнейшыя тэкстаўтваральныя кампаненты, выконваюць вызначальную ролю ў раскрыцці аўтарскай канцэпцыі. У гэтым творы намі выяўлена 954 самых розных, пераважна рэальных анамастычных адзінак, якія ствараюць уяўленне ў чытача пра час і прастору, засведчаную ў творы. Сярод іх пераважаюць антрапонімы, гэта асабовыя ўласныя **імёны**: *Алесь, Андрэй, Юры, Міхаіл, Паўлюк, Кандрат, Аляксандр, Віктар, Канстанцін, Янка, Юзаф, Франц, Стэфан, Эдмунд, Альгерд і інш.*; **прозвішчы**: тыпова беларускія: *Міцкевіч, Панчанка, Багдановіч і інш.*; і запазычаныя: *Вальтэр, Допельмаер, Вейсенгоф і інш.*; **псеўданімы**: *Цётка, Кандрат Крапіва, Кузьма Чорны, Ядвігін Ш., Цішка Гартны і інш.*; **айконімы** – уласныя назвы населеных пунктаў, сярод іх выдзяляюць: **асціонімы** – назвы гарадоў: *Мінск, Калінкавічы, Брэст, Гомель, Мазыр і інш.*; **камонімы** – назвы сельскіх населішчаў: *Цудноў, Мацяёвіцы, Жарцы, Студзёнка, Салтанаўка, Краснае і інш.*; **урбанонімы** – назвы любых унутрыгарадскіх аб'ектаў, сярод іх: **агаронімы** – назвы гарадскіх плошчаў: *Плошча Леніна, Плошча Перамогі, Плошча Незалежнасці, Кастрычніцкая плошча, Цэнтральная плошча і інш.*; **гадонімы** – назвы вуліц, музeyaў: *вуліца Захар'еўская, вуліца Карла Маркса, праспект Міру, Слясарная вуліца*; **эргонімы** – уласныя назвы прадпрыемстваў, заводаў, фабрык: *аўтазавод “МАЗ”, завод “Строммашына”, кінатэатр “Кастрычнік”, кінатэатр “Гарызан”, кінастудыя “Беларусьфільм”, фабрыка “КІМ”, фабрыка “Сцяг індустрыялізацыі” і інш.*; **эклезіонімы** – назвы цэркваў, сабораў, касцёлаў: *Спас-Гфросіннеўская царква, царква Святога Спаса, царква Святых Барыса і Глеба, Сафійскі сабор, Петрапаўлаўскі сабор, Касцёл Маці Божай Ружанцовай і клітар дамініканцаў і інш.*; **айкадамонімы** – назвы асобных будынкаў: *Палац Румянцавых, Палац Паскевічаў, Палац піянераў і інш.*; **гідронімы** – уласныя імёны водных аб'ектаў, прыродных або створаных чалавекам, сярод іх выдзяляюць: **патамонімы** – назвы рэк, каналаў: *Прыпяць, Дняпро, Лоша, Смердзь, Дзвіна, Вісла, Ясельда, Агінскі канал, Бярэзінскі канал, Дняпроўска-Бузькі канал і інш.*; **лімнонімы** – назвы азёр: *Палік, Нешчарда, Свіцязь, Чудскае і інш.*; **акеанонімы** – назвы акіянаў, іх частак: *Атлантычны акіян, Ціхі акіян, Паўднёвы акіян і інш.*; **драмонімы** – назвы дарог: *Даўгінаўскі тракт, Кацярынаўскі гасцінец (шлях) і інш.*; **аронімы** – назвы ўзвышшаў, гор: *гара Лысая, гара Маяк і інш.*; **дрымонімы** – назвы лесу: *Бярэзінская пушча, Лепячанская пушча, Белавежская пушча, Мачтавы бор і інш.*; **планетонімы** – назвы зон касмічнай прасторы: *Марс, Юпітэр, Венера і інш.*; **хранонімы** – уласныя імёны адрэзкаў часу: *Купалле, Новы год*; **тэонімы** – імёны багоў, міфалагічных істот: *Зеўс, Геркулес і інш.*, **фітонімы** – уласныя імёны некаторых раслін: *Цар-дуб, дуб Крывашанкі, дрэва вечнасці і інш.*

Каб стварыць нацыянальны ці рэгіянальны каларыт у творы, У. Караткевіч выкарыстоўвае паралельна з царкоўнымі, агульнавядомымі ўласнымі імёнамі іх беларускія ці мясцовыя адпаведнікі: *Уладзімір – Валодзя, Сямён – Сеня, Павел – Паўлюк; Мікалай – Мікола, Міхаіл, Міхал, Міхась; Пётр – Пятрусь, Пятро; Іосіф –*

Восіп – Язэп; Ганна – Ганка, Аня: Праз год адбыўся суд. Жалезняковіча і яго сяброў, Валодзю і Міколу Царукоў, Сеню Носа прысудзілі да пажыццёвага зняволення [3, с. 181]; Дзед ягоны, Міхал-Апалінарыі Кастравіцкі, уцёк з Навагрудчыны за мяжу пасля паўстання 1863 г. [3, с. 145]; абагульняючыя назвы пэўных тэрыторый: Міншчына, Піншчына, Гомельшчына, Віцебшчына, Навагрудчына і інш.: Славіцца садамі Случчына, Міншчына, Бабруйшчына і, асабліва, маё Прыдняпроўе [3, с. 40]; Спачатку хутар. Расолы Астравецкага раёна на Гродзеншчыне [3, с. 181]; онімы-сімвалы: Брэст, Грунвальд, Кастусь Каліноўскі, Скарына, Янка Купала і інш.: Акрамя таго, Брэст уражае чалавека яшчэ й зелянінай [3, с. 93]; Хаця Янка Купала трапна сказаў... [3, с. 174].

У нарысе пісьменнік выкарыстаў 239 асабовых уласных імёнаў: **17 – жаночых:** *Ефрасіння, Браніслава, Ева і інш.: ...зроблены быў у Полацку загадам вялікай беларускай асветніцы Ефрасінні Полацкай, музей народнай творчасці, шмат бібліятэк, шмат паркаў [3, с. 87]. У тэксце пераважаюць рэальныя імёны вядомых людзей, грамадскіх дзеячаў (Алена Мазанік, Парыса Геніюш, Марыя Осіпава, Надзея Траян): прозвішчы беларускіх мастакоў (Алена Лось, Наталля Паплаўская і інш.): Назаву толькі А. Каішкурэвіча, В. Шаранговіча, Наталлю Паплаўскую, А. Паслядовіч, Алену Лось, Э. Агінковіча, Б. Заборава... [3, с. 189]; імёны святых (Ефрасіння, Сафія і інш.): Ведаеце, што тры Сафіі, тры сястры стаялі ў зямлі палян (Кіеў), зямлі крыеў (Полацк) і зямлі славенаў (Ноўгарад), ведаеце, якія былі князі, як і з кім ваявалі [3, с. 112] і **226 – мужчынскіх:** Давід, Вітаўт, Аляксандр, Адам, Андрэй, Барыс, Іван, Ігнат, Ісакій, Кастусь, Максім, Сымон, Уладзімір, Фёдар, Эдуард, Юз'ік, Якаў і інш.: Князь Вітаўт, ідучы пад Грунвальд, учыніў тут вялікае паляванне [3, с. 63]. Сярод мужчынскіх пераважаюць імёны дзеячаў культуры, літаратуры, мастакоў: Адам Міцкевіч, Аляксандр Савіцкі, Аранасій Філіповіч, Максім Гарэцкі, Максім Багдановіч, Ян Баршчэўскі, Янка Брыль і інш.: Тут пахаваны бацькі польска-беларускага паэта і фалькларыста Яна Чачота, блізкага сябра Адама Міцкевіча... [3, с. 116]; імёны кампазітараў, мастакоў, этнографіаў (Міхал Агінскі, Уладзімір Алоўнікаў, Казімір Альхімовіч, Аляксандр Кішчанка, Іван Аляшкевіч, Аляксандр Сержпудоўскі і інш.): Усіх казак не назавеш, не пералічыш. Іх – безліч! Запісаныя Раманавым, Аляксандрам Сержпудоўскім – яны і дагэтуль складаюць неацэнны наш скарб... [3, с. 74]; імёны гістарычных асоб розных часоў (Мікалай Сіротка, Януш Кішка, Кастусь Каліноўскі, Адам Кіркор, Аляксандр Чарвякоў, Аляксандр Шмыроў і інш.): Кажуць, што крыж пастаўлены былой гаспадыняй фальварка ў памяць аб павешаным правадыры паўстання 1863–1864 гг. Каліноўскім, якога яна кахала [3, с. 153].*

Некаторыя рэальныя, прэцэдэнтныя імёны ў творах характарызуюць перыяд, выступаюць як сродак сацыяльнай тыпізацыі (князь Уладзімір, княгіня Вольга, кіраўнік паўстання Кастусь Каліноўскі, князь Вітаўт і інш.): *Вось падплывае ладдзя пад ветразем і выходзіць на бераг заснавальніца, княгіня Вольга, вось плывуць яшчэ караблі... [3, с. 82].*

Пісьменнік шырока ўжывае дзве разнавіднасці хрысціянскіх імёнаў:

– праваслаўныя: *Алесь, Андрэй, Юры, Паўлюк, Кандрат, Аляксандр, Канстанцін, Антон, Іван, Фёдар, Раман, Мікалай, Наталя: На схіле XIX ст. рускі цар Аляксандр (таксама трэці), кат свайго і іншых народаў, арганізаваў тут такую ж самую планамерную і абыякавую бойню* [3, с. 179].

– каталіцкія: *Янка, Юзаф, Франц, Стэфан, Эдмунд, Альгерд: ... Кароль Стэфан Баторый пабудаваў тут новы замак, які, перабудаваны, збярогся і сёння* [3, с. 95], *Яшчэ адно імя – Франц Савіч (1815 – каля 1845 гг.), арганізатар тайнага таварыства...* [3, с. 150].

Ствараючы запамінальныя малюнкi мінулага, У. Караткевіч, як і Я. Колас, шырока выкарыстоўваў анамастыкон таго часу, які адлюстравалі ў яго творы, у гэтым плане ён творча прадаўжаў традыцыі Я. Коласа, які, напрыклад, умела ўжываў асабовыя ўласныя імёны, уласцівыя беларусам пачатку XX ст.: *Выдатны лірык і аўтар апавяданняў з народнага быту Змітрок Бядуля (1886–1941 гг.); пісьменнік і грамадскі дзеяч (быў першым Старшынёй Часовага рэвалюцыйнага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі), заснавальнік рабочай паэзіі Цішка Гартны (1887–1937 гг.); Максім Гарэцкі (1893–1939 гг.) дужа самабытны праявіцель філосафа, – ды і ці мала яшчэ хто?!* [3, с. 166].

Акрамя канфесійных, у творы сустракаюцца дахрысціянскія, язычніцкія імёны: *Мсціслаў, Усяслаў, Ізяслаў, Яраполк: ... згодна з тым, што дзіўна. Усяслаў шмат разоў ваяваў і з Ноўгарадам і з Кіевам* [3, с. 116].

Перадаючы падзеі, пісьменнік звяртаецца да постацяў мінуўшчыны і зазірае ў будучыню. Таму на старонках нарыса часта сустракаюцца **імёны-рэтраспекцыі**.

Аўтар прыгадвае імёны славутых мысліцеляў мінуўшчыны: *Платон, Францыск Скарына, Кірыл Тураўскі і інш.: Праз некалькі год пасля ўкраінскай “Энеіды” Катлярэўскага з’явілася “Энеіда” беларуская, твор навеяны “Энеідай” Вергілія і трагедыяй на імямі Катлярэўскага і Осінава* [3, с. 142]; рускіх цароў: *Барыса Габрусі, Івана Грознага, польскіх каралёў Жыгімонта III, Стэфана Баторый: ... Кароль Стэфан Баторый пабудаваў тут новы замак, які, перабудаваны, збярогся і сёння* [3, с. 95]; рэлігійных дзеячаў *папы Клімента VII, заснавальніка праваслаўнай царквы ў Жыровічах Аляксандра Солтана, віленскага епіскапа Бярнарда Мацяеўскага; імёны, што належаць дзяржаўным людзям, вайскоўцам, пісьменнікам, вучоным: Міхал Карповіч, Юльян Нямецкі, Казімір Лышчынскі, Пётр Скарга, Міхась Стральцоў і інш.: І тое, як везлі ў Варшаву паліць сярэднявечага атэіста і філосафа Казіміра Лышчынскага...* [3, с. 90]; *Гэта вытанчаны майстра верша Рыгор Барадулін, глыбінны знаўца чалавечай псіхалогіі В. Адамчык, Янка Сіпакоў з яго гістарычным мысленнем, мініяцюрыст нават у апавесцях Барыс Сачанка, Міхась Стральцоў з яго ўвагай да дэталі* [3, с. 188].

Такім чынам, анамастыкон нарыса надзвычай своеасаблівы. У ім адлюстравана нацыянальная, рэгіянальная, этнаграфічная каларыт Беларусі. Архаізаваныя онімы надаюць мове творца ўрачыстасць, а таксама ствараюць рэалістычны каларыт пры апісанні беларускай даўніны.

Літаратура

1. Бут-Гусаім, С. Ф. Жанраўтваральная роля антрапонаімаў у гістарычнай прозе берасцейскіх пісьменнікаў : вучэбна-метадычны дапам. / С. Ф. Бут-Гусаім ; Брэсцкі дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : Выд-ва БрДУ, 2013. – 111 с.
2. Іўчанкаў, В. І. Стылістычныя асаблівасці выкарыстання тропай у творах У. Караткевіча (параўнанне і метафара) / В. І. Іўчанкаў // Беларуская лінгвістыка. Вып. 35. – Мінск, 1989. – С. 26–31.
3. Караткевіч, У. С. Зямля пад белымі крыламі // Збор твораў : у 8 т. Т. 8. Кн. 1 : П’есы. Нарыс. – Мінск, 1990. – С. 385–570.
4. Ліс, А. С. Годна, з любасцю / А. С. Ліс // Цяжкая дарога свабоды / А. С. Ліс.– Мінск : Выш. шк., 1994. – С. 394–413.
5. Шур, В. В. Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры / В. Шур. – Мінск : УП “Тэхнапрынт”, 2002. – 226 с.
6. Шур, В. В. Пра бібліанім “Зямля пад белымі крыламі” і іншыя загаловкі / В. В. Шур // Славянскія народы і іх культуры: традыцыя і сучаснасць : сб. науч. статей / редкол.: В. И. Коваль. – Гомель, 2015. – С. 55–77.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ